

Halide Edib Adıvar'ın *Sinekli Bakkal* Romanı Üzerinde Çok Eşlilik ve Cariye Meseleleri Bakımından Biyografik Bir Okuma

İhsan SÂFÎ* - Salih DİZDAR**

* Prof. Dr. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Rize Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0659-2329>

ROR ID: <https://ror.org/0468j1635>

ihsan.safi@erdogan.edu.tr

** Doktora Öğrencisi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Rize Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7670-7139>

ROR ID: <https://ror.org/0468j1635>

salihdizdar89@hotmail.com

Atıf Bilgisi

SAFÎ, İhsan - Salih DİZDAR. "Halide Edib Adıvar'ın *Sinekli Bakkal* Romanı Üzerinde Çok Eşlilik ve Cariye Meseleleri Bakımından Biyografik Bir Okuma". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 53 (Bahar 2025), 379-410.

Geliş Tarihi	01.05.2025						
Kabul Tarihi	13.05.2025						
Yayın Tarihi	12.07.2025						
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme						
Etik Beyan	Bu makale T.C. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Programları için Genel İlkeler 20. Madde gereği tez danışman öğretim üyesi gözetiminde doktora tezinden üretilmiştir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.						
Yazar Katkıları	<table><tr><td>Araştırmının Tasarımı</td><td>Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)</td></tr><tr><td>Veri Toplanması</td><td>Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)</td></tr><tr><td>Araştırma-Veri Analizi-Doğrulama</td><td>Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)</td></tr></table>	Araştırmının Tasarımı	Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)	Veri Toplanması	Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)	Araştırma-Veri Analizi-Doğrulama	Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)
Araştırmının Tasarımı	Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)						
Veri Toplanması	Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)						
Araştırma-Veri Analizi-Doğrulama	Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)						
Araştırmının Tasarımı	<table><tr><td>Makalenin Yazımı</td><td>Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)</td></tr><tr><td>Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi</td><td>Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)</td></tr></table>	Makalenin Yazımı	Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)	Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi	Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)		
Makalenin Yazımı	Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)						
Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi	Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)						
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin						
Etik Bildirim	tkidergisi@gmail.com						
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.						
Finansman	Bu çalışmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.						
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.						

ÖZET

Halide Edib Adıvar, Türk kültür ve edebiyatının önemli isimlerinden biridir. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan değişim ve dönüşüm sürecinde kültür ve edebiyatımıza dair birçok meseleyi farklı türlerdeki eserlerinde işlemiştir. Onun biyografisiyle edebi eserleri arasında sıkı bir bağ olduğu muhakkaktır. Yazarın deneyim ve gözlemlerinin eserlerin oluşumunda etkili olduğunu kabul eden biyografik eleştiri yöntemi, edebi metinlerin daha iyi analiz edilmesine imkân tanır. Bu çalışmada, öncelikle Halide Edib'in çok eşliliğe ve cariyeliğe dair gözlemleri ve yaşantıları ele alınmıştır. Daha sonra Halide Edib'in bireysel deneyim ve gözlemlerinin, çok eşlilik ve cariyelik meselelerine dair tutumunu nasıl şekillendirdiği ve bu tutumun Sinekli Bakkal romanına nasıl yansıdığı incelenmiştir. Babası Mehmet Edib Bey'in çok eşlilik uygulamaları, ilk eşi Salih Zeki Bey'in çok eşlilik talebi ve çevresindekilerin benzer deneyimleri, Halide Edib'in bu meseleye bakışında belirleyici olmuştur. Küçük yaşlardan itibaren konak hayatında tanıdığı cariyelerle yaşadığı deneyimlerin, yazarın cariyelik meselesine yaklaşımını etkilediği belirlenmiştir. Halide Edib'in bireysel yaşamı ile roman dünyası arasındaki güçlü bağ, biyografik eleştiri yöntemi sayesinde daha görünür hale gelmiş; yazarın söz konusu meseleleri edebi zeminde nasıl işlediği açıkça ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler

Halide Edib Adıvar, Sinekli Bakkal, anı, roman, biyografi, çok eşlilik, cariyelik.

A Biographical Reading of Halide Edib Adıvar's Novel *Sinekli Bakkal* in the Context of Polygamy and Concubinage

İhsan SÂFÎ*- Salih DİZDAR**

* Professor Dr., Recep Tayyip Erdoğan University, Faculty of Arts and Sciences,
Department of Turkish Language and Literature, Rize, Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0659-2329>

ROR ID: <https://ror.org/0468j1635>

ihsan.safi@erdogan.edu.tr

**PhD Student, Recep Tayyip Erdoğan University, Institute of Graduate Education,
Department of Turkish Language and Literature, Rize, Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7670-7139>

ROR ID: <https://ror.org/0468j1635>

salihdizdar89@hotmail.com

Citation

SAFÎ, İhsan - Salih DİZDAR. "A Biographical Reading of Halide Edib Adıvar's Novel *Sinekli Bakkal* in the Context of Polygamy and Concubinage". *The Journal of Turkish Studies*, 53 (Spring 2025), 379-410.

Date of Submission 01.05.2025

Date of Acceptance 13.05.2025

Date of Publication 12.07.2025

Peer-Review Double anonymized - Two External

Ethical Statement *This article has been produced from the doctoral dissertation under the supervision of the thesis advisor faculty member, in accordance with Article 20 of the Graduate Programs General Principles of Recep Tayyip Erdoğan University.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Author	Conceptualization	Author-1(%50) - Author-2 (%50)
Contributions	Data Curation	Author-1(%50) - Author-2 (%50)
	Investigation-Analysis-Validation	Author-1(%50) - Author-2 (%50)
	Writing	Author-1(%50) - Author-2 (%50)
	Writing – Review & Editing	Author-1(%50) - Author-2 (%50)

Plagiarism Checks Yes - Turnitin

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Complaints tkidergisii@gmail.com

Grant Support The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

ABSTRACT

*Halide Edib Adıvar is one of the prominent figures in Turkish culture and literature. She addressed numerous issues related to culture and literature in various genres of her work during the transformative period from the Ottoman Empire to the Republic of Turkey. There is an undeniable connection between her biography and her literary production. The biographical criticism method, which acknowledges the influence of an author's experiences and observations on the formation of literary works, provides a valuable framework for a deeper analysis of literary texts. This study first examines Halide Edib's observations and personal experiences regarding polygamy and concubinage. It then analyzes how these individual experiences and observations shaped her attitudes toward these issues and how such attitudes are reflected in her novel *Sinekli Bakkal*. The practices of her father, Mehmet Edib Bey, the polygamy request made by her first husband, Salih Zeki Bey, and similar experiences of those in her immediate environment were instrumental in shaping her perspective on these matters. It is also identified that her early encounters with concubines in the traditional Ottoman household had a significant impact on her approach to the issue of concubinage. The strong connection between Halide Edib's personal life and her fictional world becomes more discernible through the method of biographical criticism, clearly revealing how the author addressed these social issues within a literary context.*

Keywords

Halide Edib Adıvar, Sinekli Bakkal, Memoir, Novel, Biography, Polygamy, Concubine.

Giriş

Halide Edib Adıvar, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde eserler vermiş önemli bir isimdir. Saray çevresine mensup bir babanın kızı olarak küçük yaşlardan itibaren farklı kültür çevreleriyle tanışma imkânı bulmuş, böylece çok yönlü bir kişilik kazanmıştır. Daha çok romanlarıyla tanınsa da çeviri, anı, tiyatro gibi türlerde de eserleri vardır. İlk romanlarında daha çok kadın meselesi üzerinde duran Halide Edib'in bütün romanlarındaki kadın kahramanlar canlı ve kudretlidir. Kadın kahramanlar yazarın kendisinden izler taşır.¹ Tanpınar, Halide Edib'i Türk edebiyatının büyük kadın romancısı olarak nitelendirir ve onun kadın hürriyeti ile yenilik fikri gibi davalarda önemli rol oynadığını vurgular.² Halide Edib'in eserleri kadın meselesine odaklanması ve kadının toplumda karşılaştığı sorunları vurgulaması yönüyle dikkat çeker.³ Onun çok eşlilik ve cariyeye meselelerine dair de önemli fikirleri vardır. Bu fikirleri edebî eserlerinde de yansıma bulmuştur.

Halide Edib Adıvar'ın olgunluk dönemine ait *Sinekli Bakkal* romanı, bireysel temalardan toplumsal meselelerin ifadesine yönelerek, dönemin sosyal dönüşümlerini simgesel bir anlatım içerisinde yansıtır. Zaman, mekân ve kişi ekseninde kimlik çatışmalarını merkeze alarak toplumsal gerçekliğin edebî temsiline imkân tanır.⁴ *Sinekli Bakkal* romanı; çok eşlilik ve cariyeye meseleleri özelinde, yazarın bireysel deneyimleri ve gözlemleri ışığında biyografik eleştiri yöntemiyle incelenmeye uygundur. Eserin daha iyi anlaşılabilmesi için, yazarın yaşam öyküsü ve kişisel izlenimlerini dikkate alarak yapılacak böyle bir okuma gereklidir. Bu okuma eserin daha kapsamlı bir analizini mümkün kılacaktır.

¹ İnci Enginün, "Halide Edib Adıvar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 1988, I, 376.

² Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1977, 106.

³ Hülya Argunşah, "Millî Edebiyat", *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı (1839–2000)*, (Editör: Ramazan Korkmaz), Grafiker Yayınları, Ankara 2009, 227.

⁴ Veysel Şahin, "Kimliksel Değerlerin Çatıştığı Mekân: 'Sinekli Bakkal' Romanında Yapı ve İzlek", *Journal of Turkish Studies*, 6/3, Ankara 2011, 1549.

Çok Eşlilik ve Cariye Meseleleri

Evlilik, insan hayatının en önemli aşamalarındandır. Evlilik kurumunun biyolojik, ekonomik, sosyal, psikolojik ve kültürel boyutları vardır. Evlilik yaşı, şekli ve kuralları kültürlerle göre değişkenlik gösterir.⁵ Eş sayısı bakımından evlilikler; tek eşle evlilik (monogami) ve çok eşle evlilik (poligami) olmak üzere iki ana gruba ayrılır. Çok eşle evlilik, bir kadın ya da erkeğin aynı anda birden fazla eşinin olmasıdır.⁶ Çok eşlilik, ilkel toplumlardan beri farklı kültürlerde var ola gelmiştir ve genellikle erkeğin birden çok kadınla evliliği şeklindedir. Monogami ve poligami gibi evlilik biçimleri; doğal çevre, ekonomik şartlar ve toplumların değer yargılarıyla sıkı ilişki içindedir. Çok eşlilik, toplum cinsiyet rollerini ve bireyler arası ilişki biçimlerinin yanı sıra ekonomik güç ve nüfus gücü gibi unsurları da belirler. Geleneksel toplumlarda yazılı olmayan kurallarla kuşaktan kuşağa aktarılan çok eşlilik uygulamaları; mülkiyetin, statünün ve sosyal sorumlulukların dağılımını da şekillendirmiştir.⁷

Cahiliye dönemi Arap toplumunda çok eşlilik, zenginlik ve statü göstergesi olarak kabul edilmesi dolayısıyla yaygın bir uygulamadır. İslâm dini ise çok eşliliği sınırlandırarak en fazla dört kadınla evlenmeye izin verir. Ancak eşler arası adaletli davranmayı şart tutar. Ayrıca adaletsizliğe uğramaları durumunda kadınlara hukuki mercilere başvurma hakkı tanır.⁸ İslâmiyet öncesi Türk kültüründe kadının toplumdaki üstün konumu ve aile içindeki önemli yeri, çok eşliliği sınırlayan bir unsur olarak görülmüştür.⁹ Eski Türk toplumunda çok eşlilik uygulamalarının siyasi gerekçelerle ve dul kalan kadının, ölen eşin yakın akrabasıyla evlenmesini zorunlu kılan levirat kâidesine bağlı olarak nadiren tercih edildiği düşünülür.¹⁰ Osmanlı aile hukukuyrsa, çok eşliliğe ruhsat vermesine rağmen tek eşliliği teşvik

⁵ Ahmet Maden, "Evlenme ve Evlenme Şekilleri", *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara 1991, II, 493.

⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969, 68.

⁷ Birsan Gökçe, "Evlilik Kurumu ve Aile Yapısı ile İlişkileri", *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara 1991, II, 511.

⁸ Kevser Kâmil Ali-Salim Ögüt, "Çok Evlilik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 1993, VIII, 365-368.

⁹ Mehmet Mandaloğlu, "İslamiyet'ten Önce Türklerde Aile Hukuku", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 33, Konya 2016, 139.

¹⁰ Esra Yakut, "Eski Türklerde Hukuk", *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, I/3, Eskişehir 2002, 409.

etmiştir.¹¹ Tereke kayıtları ve nüfus sayımları da Osmanlı toplumunda çok eşliliğin sanıldığından daha az olduğunu göstermektedir.¹² Tanzimat döneminde Avrupa adabı muâşeretinin etkisiyle kadın-erkek ilişkilerinde geleneksel ile modern değerler arasında bir tezat ortaya çıkmıştır.¹³ Bunu izleyen süreçler sonrasında çok eşlilik, 1917 Aile Kanunu ile sınırlandırılarak ikinci eşin eve girmesi ilk eşin arzusuna bırakılmıştır. 1926 Medeni Kanunu'yla çok eşlilik tamamen kaldırılmıştır.¹⁴

Kölelik ve cariyelik meseleleri de çok eşlilikle yakından ilişkilidir. Nikâh bağı olmaksızın birliktelik kurulan cariyelerin aile içi ilişkilerdeki yeri, toplumsal statüleri ve sosyal hayattaki rolleri zaman içinde farklı şekillerde tezahür etmiştir. Sosyoloji alanındaki çalışmalara göre kölelik, ilk çağ toplumlarından beri genellikle savaş tutsakları arasından seçilen bireylerin özgürlüklerinden yoksun bırakılması ve ağır işlerde çalıştırılmasına dayalı bir sosyal konumdur. Bu konumdaki insanlar, eşya gibi alınıp satılır ve genellikle ağır işlerde çalıştırılarak yaşamlarını sürdürür.¹⁵ Cariye (halayık) terimi, öncelikle kadın köleleri tanımlamak için kullanılır. Ancak tarihsel bağlamda, erkeklerin evlilik dışı cinsel ilişki yaşadığı kadınları da kapsayan bir anlam da taşır.¹⁶ Özellikle saraylarda veya konaklarda, nikâhlı eşler dışında kalan ve cinsel ilişki kurulan kadınları tanımlamak için odalık ya da müstefreşe tabirleri kullanılmıştır.¹⁷ İslâmiyet'te kölelik, dini ve toplumsal bağlamda önemli bir yer teşkil eder. İslâm dünyasından getirilen Gürcü ve Çerkes kökenli kadınların gerçekten

¹¹ Mualla Kavuncu, "Osmanlılarda Aile ve Kadın", *Dini Araştırmalar*, 1/4, Ankara 1999, 163.

¹² Ömer Düzbakar, "Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 Yılları Arasında Bursa Örneği", *OTAM*, 23, Ankara 2008, 98.

¹³ Ekrem Işın, "Tanzimat Ailesi ve Modern Adab-ı Muâşeret", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Derleyenler: Mehmet Seyitdanlioğlu ve Halil İnalıcık), Phoenix Yayınevi, Ankara 2006, 391.

¹⁴ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Türk Aile Sosyolojisi", *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 11/3-4, İstanbul 2011, 264.

¹⁵ Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, 149.

¹⁶ Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, 55.

¹⁷ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü-2*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, 631.

köle sayılıp sayılmadıkları başta olmak üzere köleliğe dair önemli tartışmalar vardır.¹⁸

Biyografi ve Roman

Yazarın deneyimleri ve gözlemleri eserin oluşumunda önemli etkiye sahiptir. Tecrübeye dayanarak yazmak yaratma sürecinde dönüştürücü ve başarıya götüren bir güç olarak görülür.¹⁹ Biyografik eleştiri, sanatçıya dönük eleştiri anlayışları içinde yer alır ve yazarın hayatı ile eseri arasında sıkı bir ilişki bulunduğu düşüncesine dayanır. Bu yaklaşımda eserin daha iyi anlaşılması için sanatçının hayatının da incelenmesi gerektiği vurgulanır. Çevresi, ilişkileri, okumaları ve yaşantıları yazarın eserini anlamak için önemli unsurlar olarak görülür. Bu unsurlarla ilişkilendirilerek yapılan okuma ve değerlendirmelerin daha sağlam olacağı düşünülür. Yazarın duygu ve düşünce evrenine nüfuz edebilen bir okuma, eserin gerçek anlamının daha derinlemesine kavranmasına imkân tanır.²⁰

Roman türü yaşanmışlıkla sıkı bir ilişki içindedir. Yazarın belleği de yaşanmışlıkları saklamakla kalmaz, aynı zamanda yaşanmışlıklar yazma sürecinde yeniden şekillenir. Roman, yazarın bireysel deneyimlerinden ve içsel dünyasından beslenen bir anlatısal ben'dir.²¹ Romanın içindeki her hikâye, yazarın yaşamına dair izler taşır fakat bu izler birebir tekrar edilemez. Yazarın belleği, yazma anında geçmişi yeniden inşa eden dinamik bir yapıdır. Yazarın amacının ne olduğu ve eserin anlamı sorunu üzerine çok farklı görüşler vardır. Sanatçıya dönük eleştiri kuramının kabulüne göre doğru anlam, yazarın metne koyduğu anlamdır. Eserin doğru yorumu yazarın amacını bilmekle mümkün olur. Yazarın ne yapmak istediği mektuplarından, anılarından ve yazardan doğrudan öğrenilebilir. Eserin

¹⁸ İslâmiyette köleliğe dair detaylı bilgi için bakınız: Mehmet Âkif Aydın – Muhammed Hamîdullah, “Köle”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2002, XXVI, 246-248.

¹⁹ Philip Stevick, *Roman Teorisi*, (çev. Sevim Kantarcıoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara 2004, 332.

²⁰ Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, 131-132.

²¹ Mehmet Narlı, “Otobiyografi ve Roman - Otobiyografik Roman”, *Journal of Turkish Studies*, 4/1-I, Ankara 2009, 908.

dışındaki amaçla eserin içindeki amaç arasında ne gibi bağlar olduğunu sorgulamak eseri ve asıl meseleyi daha iyi kavramaya yardımcı olur.²²

1. Halide Edib'in Anılarında Çok Eşlilik

Halide Edib, Osmanlı'nın son yılları ve Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde toplumun yaşadığı medeniyet krizini derinlemesine gözlemlemiş ve bunlara anılarında yer vermiştir. Adivar, medeniyet krizinin önemli meselelerinden biri olan çok eşliliği kadın duyarlılığıyla edebi eserlerinde işlemiştir. Edebi zeminde bu meseleye yaklaşımında onun yaşadıklarının etkisi büyüktür. Bu bağlamda Halide Edib'in anılarında babası Mehmet Edib Bey'in, ilk eşi Salih Zeki'nin ve çevresindeki diğer insanların çok eşliliklerine dair anlatımları eserlerinin doğru analizi açısından önem arz eder.

İnci Enginün, Halide Edib'in çok eşlilik karşısındaki net tavrını yazarın çocukluk yaşantılarına bağlı olarak açıklar. Halide Edib'in çocukluk ve gençlik yılları, Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülme sürecine tekabül etmektedir. Annesini erken yaşta kaybetmesi ve sonrasında babasının çok eşli olması sebebiyle Halide Edib'in çocukluğu iki farklı ev arasında geçmiştir. Babasının evinden uzaklaşmak amacıyla gittiği anneannesinin alaturka evi onun bireysel ve düşünsel gelişiminde derin izler bırakmıştır. Bu ev, Halide Edib'in yanı sıra babasının ayrıldığı diğer kadınların da sığınağıdır. Halide Edib'in, çocukluğunu geçirdiği evde terk edilmenin ıstırabını yaşayan kadınları yakından görmesi, onun hayatı boyunca çok eşliliğe karşı cephe almasında etkili olmuştur.²³

Halide Edib'in anılarında çok eşlilik nedeniyle kadınlar arasında oluşan rekabet, hüznün ve sessiz kabulleniş gibi durumlar okuyucuya sunulur. Toplumun çok eşliliğe alışkın olması ve bunu sıradan bir olgu gibi kabul etmesi, Halide Edib'in başlıca dikkat noktalarıdır. Toplum, çok eşliliği erkeklerin doğal bir hakkı olarak görmektedir. Kadınların bu durumu kabullenmesi ve sabır göstermesi gerektiği düşüncesi yaygındır. Halide Edib ise bu genel kabullere karşı çıkar.

²² Berna Moran, *a.g.e.*, 134-136.

²³ İnci Enginün, *Halide Edib Adivar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, 5.

Mehmet Edib Bey'in Çok Eşliliği ve Çok Eşliliğin Aile İçi İlişkilere Yansımaları:

Halide Edib, babası Mehmet Edib Bey'in evliliklerine dair gözlemlerini ve bu evliliklerin kendi dünyasına yansımalarını anılarında ayrıntılı biçimde işler. Çok eşliliğin tüm aile bireylerini olumsuz etkilediğine dair düşüncelerini ortaya koyar. Kıskançlığa, rekabate, huzursuzluğa, arada kalmışlığa, aidiyetsizliğe yol açan çok eşliliğin felaket olduğunu ifade eder. Ona göre metres ilişkisi, çok eşliliğe göre daha kabullenilebilir bir durumdur.

Üvey annesinin çok eşliliğe maruz kalışını Halide Edib, kadın ruhundaki tesirleriyle ve aile içi etkileriyle işler. Mehmet Edib Bey'in ikinci bir kadınla evlenmesi tüm ev ahalisini olumsuz etkilemiştir. Bu olayın evdeki tesiri duygu yüklü bir dille tasvir edilir. Çok eşlilik mağduru konumundaki "Abla"nın, gösterdiği metanetin ve geliştirdiği kısmet söyleminin arkasında içsel bir kırılma olduğu da anıda sezdirilir. Çok eşlilik; ev içindeki ilişkilerde gerginlik, kıskançlık ve sınıfsal hiyerarşi doğurmuştur, tüm hane halkını olumsuz etkilemiştir. Bu vaziyet şu ifadelerle anlatılır:

"Bugünlerde bir gün Abla (üvey annem), Beşiktaş'ta bir dosta gece yatisına misafir gitti. Ve babam nasıl oldu bilmiyorum, 'Teyze' ile evlendi. (...) Bir kadının kocası, hariçte başka bir kadınla münasebette bulunursa tabii ıstırap verir. Fakat evine başka bir kadının ortak olarak gelmesi, onu bir mazlum vaziyetine sokuyordu. (...) Bu evde ortak olarak bu iki kadının yaşadığı müddetçe, iç huzursuzluğu devam etti, fakat bunu dışarıya vuran, patırtı çıkaran sadece Teyze'nin halayığı Fikriyar ile Abla'nın halayığı Cemile idi. Onlar gürültü çıkarıyorlar ve kavga ediyorlardı."²⁴

Halide Edib, metrese duyulan kıskançlıkla çok eşlilikteki kıskançlığın farklı olduğunu vurgulayarak metres ilişkisini çok eşliliğe göre daha kabul edilebilir bir durum olarak görür. Ona göre ikinci eşe duyulan kıskançlık, eşlik statüsünün tehdit edilmesiyle ilgilidir. İngiltere'deki kadın hakları savunucularının çok eşliliğe yönelik pragmatik yaklaşımlarını aktarırken de bu durumu kendi deneyimleriyle kıyaslar. Bazı İngilizlerin savaş sonrası

²⁴ Halide Edib Adivar, *Mor Salkımlı Ev*, Can Yayınları, İstanbul 2014, 82-83.

artan kadın nüfusu nedeniyle çok eşliliği savunmak zorunda kaldıklarını ifade eder:

“Birçok yıl sonra Kenneth Brown’ın *Haremlik* hikâyesini okuduğum zaman, bu günleri hatırladım ve çok güldüm. İngiltere’de bazı münevver ve kadın haklarının şampiyonu olan birkaç kadının bana, İngiltere’de kadın nüfusunun çokluğundan doğan bir vaziyetten dolayı makul bulduklarını söylediler. O zaman İngiltere’de dokuz kadına ancak bir erkek düşüyormuş. Nikâhsız münasebetlere bu günkünden daha çok taassupla bakıldığı günlerde bu kadınlar taadüdü zevcatın elzem olduğunu ileri sürdüler. Medenî cemiyetin en küçük parçası ve âdeta temeli olan aile meselesine, başka başka zaviyelerden bakacak olanlar daima mevcuttur. Fakat bilmelidirler ki, kadın veya erkek, her ferdin kalbinde inkâr edilemeyecek ve birçok şekillere giren kıskançlık diye bir realite vardır. Hatta bu iptidai hissi muayyen bir terbiye sisteminin bir gün tâdil edebileceğine inansak dahi, yine de iki kadınlı bir aile sistemini tabii görmek mümkün olmayacaktır. Bir kadın, her zaman kocasının dışarıdaki münasebetlerine tahammül edebilecek bir vaziyette olsa dahi kendi evini başkası ile paylaşması mümkün değildir. Çin yazılarında bunu ifade edebilen iki sembol vardır: Açıkta iki kadın sulh sembolüdür, dam altında iki kadın harp sembolüdür. Bir evde iki kadın kavga etmeseler dahi gaflet ve sükûn kalmıyor. Bütün evin, bilhassa çocukların birbirine zıt menfaat çarpışmalarının doğurduğu gerginlik, bütün cemiyetin esasını sarsıyor. Her halde bu vaziyet, Teyze’yi, Abla’yı, babamın ve bütün ailenin iç huzurunu altüst etti.”²⁵

Halide Edib, İngilizlerin bazı hallerde makul gördüğü çok eşliliğe kıskançlık realitesine aykırı olduğu gerekçesiyle karşı çıkmaktadır. Çocuklara ve kadınlara sirayet eden çatışmanın toplumu bozacağını düşünmektedir. Aynı çatı altında birden fazla kadının bulunmasının doğal olmadığını düşünür. Çin atasözünü alıntılararak görüşünü destekler. Huzurun mekânı olması gereken evin çatışma alanına dönüşmesi hem kişisel hem de toplumsal bir bozulmaya yol açacağını ileri sürer. Ona göre

²⁵ Halide Edib Adivar, *a.g.e.*, 83.

bir kadının kocasının başka bir kadınla yasak ilişkisine tahammül etmesi mümkündür ancak eşlik statüsünün paylaşılması kabullenilebilir değildir.

Mehmet Edib Bey'in eşleri farklı evlerde yaşasa da aralarındaki çekişmenin devam etmesi eşlik statüsünün paylaşamayacağı fikrinin bir örneği olarak sunulur. İcadiye ve Beşiktaş'taki evler karşıt mekânlar olarak konumlandırılır. Mekânlar üzerinden kumaların konumunu tartışmaya açılır. Çok eşli ailelerin farklı evlerde olsalar da huzur bulamayacaklarına işaret edilir. İki ayrı ev düzeni, ailevi ilişkilerin de ikiye bölünmesi anlamına gelir. Çok eşlilik uygulaması yalnızca kadınları değil çocukları da olumsuz etkilemektedir. Halide Edib her iki evde de kendisine mesafeli davranıldığını söyler: "Beşiktaş'ta, rakip evinden geldi diye Ablanın çevresi bana biraz yabancı tavrı alıyor, soğuk karşılıyordu, İcadiye'ye döndüğüm zaman da Beşiktaş hakkında sorguya çekiliyordum."²⁶

Mehmet Edib Bey de çok eşlilik sebebiyle iki ev arasında sıkışıp kalmıştır. Onun durumu üzerinden çok eşli evliliklerde erkeğin sürekli bir denge kurma çabası içinde olması gerektiği anlatılır. Halide Edib, bu denge arayışının babasının iç huzurunu da bozduğunu düşünmektedir. Bütün ailenin Sultantepe'sindeki büyük bir eve taşınmasının da huzur getirmediğini belirten Halide Edib; ayrı evlerde bulunamayan huzurun tek çatı altında aranması boşa bir çaba olarak görür. Halide Edib, her iki tarafa da gidip gelmesine rağmen hiçbir tarafın onu kendine mal edemediğini ifade ederek çocukluk yıllarındaki aidiyetsizlik hissini şu ifadelerde ortaya koyar:

"Poligami denilen aile huzurunun düşmanı olan şey burada da içimizi kemirdi durdu. Evin yarısını Teyze ile Haminne, öteki yarısını da Abba ve ailesi işgal ediyordu. Benim odalarım iki bölümün arasındaki bir koridora açılan odalardı. Her iki tarafa da gidiyordum. Fakat hiçbir taraf beni kendine mal edemiyordu. Bu, hayatımın hastalık, huzursuzluk ve müşkülâtla dolu bir devridir. Esasen çocukluk çağımın en kritik senelerine tesadüf eden bu günlerde, çok şükür derslerimle, kitaplarımle, piyanomla kendimi avutabiliyordum. Bir yıl geçmeden Teyze, babamdan boşandı. Haminne ile o civarda başka bir eve taşındılar. Evden çıktıkları gün ben yüksek bir hararetle kabakulaktan yatıyordum. Fakat küçüklerin

²⁶ Halide Edib Adivar, *a.g.e.*, 85.

bahçede ağlamaları o kadar içimi yaktı ki kendi kendime, hiç kocaya varmamaya yemin ettiğimi hatırlıyorum.”²⁷

Burada çok eşliliğin etkileri; hastalık, huzursuzluk ve müşkülât sözleriyle ifade edilmiştir. Bu anı, Halide Edib’in çocukluk yıllarının çok eşlilik sebebiyle ne denli çalkantılı geçtiğini gösterir. Babasının evliliklerinin getirdiği iç huzursuzluk, fiziksel rahatsızlıklarla dönüşerek çocuğun bedenine de yansır. Çok eşliliğin yol açtığı çocukluk travması “hiç kocaya varmamaya yemin ettiğimi hatırlıyorum” ifadesiyle belirginleştirilmiştir.

Geleneksel kültürde erkek çocuk sahibi olmanın kadının statüsünü güçlendiren bir unsur olarak görülmesi de çok eşli evliliklerde eşler arası rekabetin bir boyutunu teşkil eder. Rekabet etme zorunluluğu Halide Edib’i poligaminin bir felaket olduğu düşüncesi anılarda şu ifadelerle yansıma bulmuştur:

“Teyze de ikinci çocuğunu doğurmuştu. Babamın dört kızına ilâve edilen bir oğlan, ailede hâdise gibi bir şey oldu. Bütün bunlara rağmen Abla’nın, oğlu olmamasının, nasıl içini yediğini o akşam anladım. Bir nev’i kıskançlık ıstırabının nöbetine tutulmuş gibi idi. (...)

Abla’nın geçirdiği hastalıktan dolayı zaafına bir de o geceki sinir nöbeti ilâve edilmişti. Ona ne kadar acıdığını anlatamam. Poligami denilen şeyin nasıl bir felâket olduğunu o geceki kadar hissetmiş değilim. O zamana kadar, daha fazla Teyze’nin yüzüne akseden ıstırabı göürdüm. Halbuki babam da evlendiğinden beri bir an bile içi rahat olmamıştır. Her halde bir kadının kocasının metresine karşı duyduğu kıskançlık, ortağına karşı duyduğundan bambaşka bir şeydir.”²⁸

²⁷ Halide Edib Adivar, *a.g.e.*, 99.

²⁸ Halide Edib Adivar, *a.g.e.*, 97.

Salih Zeki'nin Çok Eşlilik Talebi ve Boşanma

Halide Edib, Salih Zeki'yle 1901'de evlenmiştir, iki oğlu dünyaya gelmiştir.²⁹ Mehmet Edib Bey'in, bu evlilik söz konusu olduğunda yaş farkı dolayısıyla itiraz etmesi ve Salih Zeki'nin ilk eşinden tamamen boşanmış olmasını bir kriter olarak dayatması dikkate değerdir. Çok eşli biri olan Mehmet Edib Bey, kızının ikinci eş olmasını istemez: "Babam, bilhassa yaş farkımızdan dolayı itiraz etmişti. Aynı zamanda birinci hanımından tamamen ayrılmış ve o hanımın evlenmek üzere olduğunu söyleyince o da benim ısrarımla muvafakat etti."³⁰

Halide Edib, Salih Zeki'nin ilk eşinden olan çocuğu Malik Zeki'ye bir anne gibi yaklaşır. Çok eşli bir babanın çocuğu olmanın sıkıntılarını yaşadığı için Malik'in durumunu iyi anladığını ifade eder. Kendisinin fedakâr tavırlarına karşılık Salih Zeki'nin ikinci kez evlenme kararı alması, evliliklerinde önemli bir kriz yaratır. Halide Edib, bu krizi çözmek için çocuklarını alarak babasının yanına gider. Salih Zeki'ye baskı uygular. Ancak ayrı geçen süre sonunda Salih Zeki'nin kararı değişmeyince boşanma yoluna gider:

"1910'da benim aile hayatımda büyük bir değişme olmuştu. Salih Zeki Bey ikinci defa evlenmeye karar vermişti. Taaddüd-i zevcât aleyhine hiçbir zaman değişmeyen ve taassup derecesini bulan bir kanaatim vardı. O zaman Yanya'da bulunan babamı çocuklarımla beraber ziyarete gittim. Salih Zeki Bey'e karar vermeden evvel düşünebilmesi için zaman vermek istedim. Döndüğüm zaman, bu meselenin kapanmasının mümkün olmadığını görerek ayrıldım. Yani dokuz senelik hayat arkadaşlığımız sona erdi."³¹

Bu anıda Halide Edib, çok eşliliğe karşı taassup derecesinde bir kanaate sahip olduğunu belirtmiştir. Boşanma sürecinde Halide Edib'in uzun bir

²⁹ Halide Edib'in Salih Zeki'yle olan evlilik yılları büyüğü yıllar olarak başlasa da Salih Zeki'nin ikinci eş olarak başka bir öğretmen hanımla evlenme talebi boşanmaya yol açar. Halide Edib'in ilk evliliği "Büyülü Günler: Evlilik/ Büyü Bozumu: Boşanma" başlığı altında ele alınmaktadır. Bu evliliğe ve boşanmaya dair detaylı bilgi için bakınız: Veysel Şahin, *Bilge Kadının Aynadaki Yüzü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2022, 28-29.

³⁰ Halide Edib Adivar, *a.g.e.*, 111

³¹ Halide Edib Adivar, *a.g.e.*, 151

hastalık geçirmesi bireysel bir dönüşümü de beraberinde getirir. Hastalık, evlilikten kopuşun zorluğunu ve Halide Edib'in yaşadığı içsel çatışmaları sembolize eder. Bir yandan eşyle olan dokuz yıllık bağın sona ermesinin getirdiği duygusal yıkımı yaşarken diğer yandan yeni bir hayat kurma kaygısına düşmüştür.

Türk'ün Ateşle İmtihanı adlı eserinde de Salih Zeki'den ayrılmasının arka planına dair imâlar vardır. Salih Zeki'nin kişiliğini sorgulayan anlatım tarzı dikkat çeker. Adnan Adıvar'la evli oldukları dönemde bir gece sokakta tesadüfen Salih Zeki'yi gören Halide Edib, ayrılımlarına ışık tutan ifadelerde bulunur:

“Tam o anda, fener tutan adam tekkenin yanındaki büyük evin bahçesine girdi. Garip olarak, sonradan, adamın Salih Zeki olduğunu öğrendim. Anlaşılan, tıpkı, biz Sultantepesi'nde onunla evli olduğumuz zamanki gibi, orada tutmuş olduğu bir evden çıkıp geceleri komşuya gidiyor ve geç vakit eve dönüyordu. O gece, o sokaktan, o saatte geçmesi ne garip bir tesadüftü!”³²

Bu ifadeler Salih Zeki'nin Halide Edib'e sadık olmadığını ortaya koyar. Halide Edib, Salih Zeki'nin geç saatlerde komşuya gitmesini garip bir tesadüf olarak nitelendirilmektedir. Anıdan anlaşılacağı üzere Salih Zeki, çok eşlilik talebinin öncesinde Halide Edib'i aldatmıştır. Halide Edib bu aldatılışa göz yummuş ancak çok eşlilik talebine karşı boşanma yoluna gitmiştir.

Halide Edib, anılarında Salih Zeki'nin çok eşlilik girişimini detaylarıyla anlatmaktan bilinçli olarak kaçınmıştır. Salih Zeki'yle evlilik hayatını çok kısa anlatmıştır. Boşanma sonrasındaki hastalık sürecinden de hiç bahsetmez. Sessiz kalma ve kısa şekilde anlatarak atlama gibi yöntemlerle bu olayı adeta geçiştirmiştir. Babasının çok eşliliğinde olduğu gibi detaylı işlememiştir. Konuyu anlatırken bir özdenetim uygulamıştır. Salih Zeki'nin çok eşlilik girişiminin üzerinden uzun yıllar geçmiş olması bu geçiştirme tavrının açıklaması olarak görülemez. Zira babasının çok eşlilik uygulamasının üzerinden daha uzun bir süre geçmesine rağmen detaylı olarak işlemiştir. Onun bu tavrı sergilemesinin farklı saikleri olduğu düşünülmektedir. Çok eşlilikle karşı karşıya kalmayı hazmedememesi,

³² Halide Edib Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Can Yayınları, İstanbul 2014, 63.

anlatacaklarının oğullarını ya da ikinci eşi Adnan Adıvar'ı rahatsız edeceği çekincesi bu geçiştirmeci tavrının sebepleri olarak görülür.³³

Halide Edib'in Çevresindeki Diğer Kişilerin Çok Eşlilikleri

Halide Edib'in ailesinden olmayan kişilerin çok eşliliklerine de şahit olduğunu anılarında okuruz. Çok eşliliğe dair deneyimlerine yer verilen isimlerden ilki Havva Hanım'dır. Levirat anlayışına bağlı olarak ortaya çıkan çok eşliliğin yarattığı sosyal ve duygusal sonuçlar Havva Hanım'ın yaşantısı çevresinde işlenmiştir. Erkeğin ikinci evliliği, kadının evden çekilmesine ve sessiz bir direnişine yol açmıştır. Çok eşlilik erkeğin ekonomik yıkımı ve itibar kaybı gibi sonuçlar doğurmuştur:

"Havva Hanım bir esnaf kızı ve bir esnaf karısı idi. Anlattığına göre hâlleri vakitleri yerinde imiş. Fakat kocası, ölen kardeşinin dul karısını aldıktan sonra vaziyetleri tamamen bozulmuş. O zamanlarda halayiksız ve mütevazı Türkler arasında, taaddüd-i zevcât çok kötü görülürdü ve bazılarına göre uğursuzluk getiren, aile ocağına incir diken bir şey idi. Havva Hanım'ın İstanbul'daki evi, kocasının ikinci defa evlenmesinden sonra, büyük yangınlardan birinde yanmış ve kocası iflâs etmişti. Havva Hanım ortağını kıskanmış mı? Bundan hiç bahsetmez, fakat bu iradeli kadının kocasının evinden çekilmesi bu yıkımın başlıca âmili olmuştu. Kocası, iflâs ettikten sonra ikinci karısını boşamış ve sıhhati çok bozuk olan oğlu ile bir tekkeye çekilmişlerdi. Başına gelenlerin sebebinin Havva Hanım'a yaptığı muameleden ileri geldiğini itiraf etmiş ve hakkını helâl etmesi için ona yalvarmıştı."³⁴

Halide Edib'in çevresinde çok eşliliğiyle dikkat çeken bir diğer kişi Süleyman Ağa'dır. Süleyman Ağa'nın çok eşliliği etrafındaki anı, erkek egemen düzenin eleştirisini içerir. Süleyman Ağa'nın üç eşini pilav yapma becerilerine göre değerlendirmesi, erkeklerin çok eşliliği basit gerekçelerle meşrulaştırmaya çalıştığını ortaya koyar. Çok eşliliğin bir ihtiyaç olduğu iddiası, ironik ve mizahî bir üslupla sorgulanmaktadır:

³³ Gonca Gökâl Alpaskan, "Mor Salkımlı Ev'de Yazarın Bilinci", *Türkbilig*, 2015/30, 122-123.

³⁴ Halide Edib Adıvar, *Mor Salkımlı Ev*, 36-37.

“Mahmure abla, Süleyman Ağa’nın üç karılı olduğunu nasılsa öğrenmiş, onunla alay eder dururdu. Süleyman Ağa, karılarını, pilâv pişirmekteki maharetlerine göre tasnif ederdi. Derdi ki: ‘Birinci karı, pilavı kuru ve yağı eksik pişirirdi. Pilav pişirmesini bilir, diye medh ettikleri bir kadın daha aldım. Fakat o daha hasis olduğu için pilavı daha kuru önüme sürüyor, yağı esirgiyordu. Kırk gün geçmeden bir üçüncüsünü aldım, bu da o kadar yağlı pişiriyordu ki yağlar, bıyıklarından, sakallarından aşağı akıyordu. Bir daha artık evlenmedim.”³⁵

Halide Edib’in anılarında, Ali Şamil Paşa’nın çok eşliliğine dair anlatımlar da yer alır. Halide Edib, üvey kardeşi Mahmure dolayısıyla Ali Şamil Paşa ailesine dair gözlemlerinde, çok eşliliğin kadınlar üzerindeki etkilerini ve aile içi dengelere yansıyan sonuçlarını aktarır. Çok eşlilik, kadınlara eşit muamele edilmesi açısından yapısal olarak zorlayıcı bir durum teşkil etmektedir:

“Biri sarışın, biri Habeş iki hanımı ve ikisinin de rengârenk çocukları vardı. Bu Habeş hanımla evlenmesinin hikâyesi pek hoştur. Kadın, birkaç sene evvel ölen bir karısının halayığı imiş. Paşa, karısı öldükten sonra ağır hastalanmış. Ona bu Habeş kızı bakmış. Paşa kendisinin öleceğine kanaat getirdiği için, bu Habeş kızcağız ortada kalmaması diye onunla evlenmiş. Fakat çok geçmeden güzel ve sarışın bir Suriyeli hanım almış. Tamamen bu sarışın hanımın tesiri altında idi. Onun yanında Habeş Hanım’ın yüzüne hiç bakmazdı. Maamâfih, yalnız kalırmaz onunla şakalaşır ve büyük bir şefkat gösterirdi.”³⁶

Bu anıda eşler arasındaki hiyerarşik fark dikkat çeker. Habeş kökenli eş ikincil bir konumda bulunmaktadır. Ali Şamil Paşa’nın sarışın kadının tesiri altında olması, bu kadının sadece güzelliğiyle değil aynı zamanda sosyal gücüyle de ev içi hiyerarşiyi kontrol ettiğini gösterir. Paşa’nın yalnız kaldığında Habeş eşe şefkat göstermesi, çok eşli evliliklerde erkeklerin duygusal bölünmüşlüğü ve denge arayışını ortaya koyar.

Türk’ün Ateşle İmtihanı’nda Halide Edib, Ankara’da bulundukları dönemde Adnan Adıvar’a tedavi olmak için gelen Halime isimli kadının

³⁵ Halide Edib Adıvar, *Mor Salkımlı Ev*, 73.

³⁶ Halide Edib Adıvar, *Mor Salkımlı Ev*, 102.

yaşantısı üzerinden çok eşliliğin Anadolu'daki tezahürüne dair tecrübelerini paylaşır. Deli Mehmed'in evlilikleri, önceki eşlerle kurduğu ilişkiler ve sonrasında üçüncü karısının ailenin huzurunu bozması, çok eşliliğin aile dinamiklerindeki bozulmalara yol açtığını gösterir. Kıskançlık ve rekabet, kumaları büyü yaptırmak gibi yollara sevkeder. Çok eşlilik mağduru Halime, bir yanda fiziksel güzelliği ve kadınsı çekiciliği ile ideal bir kadının vücut ölçülerini temsil ederken diğer yanda toplumsal baskılarla ezilmiş, fiziksel ve psikolojik olarak tükenmiş biridir:

“Yirmi yıl önce, kendisinden yirmi yaş büyük bir kadınla evlenmişti. Yedi yıl sonra da on dört yaşında olan Halime'yi almıştı. Halbuki, Kalaba'da iki kadın almak o zamana kadar görülmemiş bir şeydi.

Bu adam, bu kırmızı yanaklı şişman kadını da bir yıl önce almış. Önce birinci karısıyla ikinci karısı iyi geçiniyorlarmış. Fakat, üçüncüsü ailenin huzurunu kaçırmış. Bu üçüncü kadın Deli Mehmed'in hayatında en çok tesir yapmış bir mahlûktu. Birinci karısı öldükten sonra, Halime'yi evde bir hizmetçi gibi kullanmışlardı.”³⁷

Türk'ün Ateşle İmtihanı'nda yer alan başka bir anıda ise Anadolu'da kadınların evliliğe dair beklentilerinin ve çok eşliliğe dair bakış açılarının nasıl şekillendiğine değinilmiştir. Köylü kadının çok eşliliğe bakışının sınıf farklılıkları ve bireysel çıkarlarla ilişkili olarak çelişkili bir yapı arz ettiği görülmektedir. Köylü kadın, Seyyid Ağa'nın dördüncü karısı olmayı reddederken evli olduğunu bile bile Onbaşı Mustafa'yla evlenmeyi arzular. O, maddi çıkar peşinde olmadığını savunsa da bir statü ve zevk arayışındadır:

“— Evli olmadığına emin misiniz?

— İsterse olsun bana ne. (Yüzümün değiştiğinin derhal farkına vardı.)

Hayır değil, olmadığına yemin ediyor. Ben dulum. Güzел kadınım. Her erkek benimle evlenmek ister. Seyyid Ağa beni dördüncü karısı olarak almak istedi. Ben evli adamla evlenmem. Ben köylü istemiyorum.

³⁷ Halide Edib Adivar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, 150.

— Onbaşı Mustafa da köylü değil mi?

— Öyle idi ama, iyidir o.”³⁸

2. *Sinekli Bakkal*’da Çok Eşlilik Meselesi

Osmanlı toplumundaki çok eşlilik uygulamaları romancılar açısından bir fırsat teşkil eder, kumalar arası rekabet romancıların ilgisini çeker.³⁹ Halide Edib de romanlarında; çocukluğu, evlilik tecrübeleri, kocasının ihaneti gibi biyografik unsurları kurgu dünyasına taşımıştır.⁴⁰ Birçok romanında çok eşlilik meselesine değinmiştir. *Handan* romanında kadınların çok eşliliğe eğilimi, ekonomik bağımsızlıktan yoksun olmalarıyla ilişkilendirilmiş ve güçlü bir erkek himayesine sığınma arayışıyla kısmen kabul edilebilir bir durum olarak görülmüştür.⁴¹ *Heyula*’da, ekonomik çıkar esaslı gayrimeşru ilişkiler çerçevesinde çok eşlilik de ahlaki çözülmenin bir göstergesi olarak ele alınır. *Son Eseri*’nde ise çok eşlilik ve metreslik seçenekleri tartışıldıktan sonra çok eşlilik reddedilir.⁴²

Çok eşlilik meselesine dair içerik bulunan *Sinekli Bakkal*, yazarın olgunluk dönemini en iyi temsil eden romanıdır. Özellikle gündelik hayata yer vermesi ve sosyal değişimleri yansıtmaları bakımından önemlidir.⁴³ Romanda evlilik meselesinin merkezi bir yerde olduğu, sağlıklı bir toplum için evlilik kurumuna önemli roller düştüğü, mutlu evliliğin aşk ve fikir temelli olması gerektiği, ailelerin itiraz etmesinin evlilikler için büyük bir problem oluşturacağı yönünde düşünceler yer alır.⁴⁴ Özellikle çok eşlilik meselesinin romanda ne şekilde ele alındığını değerlendirmek ve eserin anlamını daha iyi kavranabilmesi noktasında yukarıda verilen biyografik izler aydınlatıcı unsurlardır. Çok eşliliğin geleneksel yapıda ne şekilde

³⁸ Halide Edib Adivar, *Türk’ün Ateşle İmtihanı*, 226.

³⁹ İhsan Sâfi & Çetin Arslan, “Mehmet Vecihi Efendi’nin Romanlarında Çok Eşlilik”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (2018), 149.

⁴⁰ Enginün, *a.g.e.*, 55.

⁴¹ Çetin Arslan, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadar Türk Romanında Çok Eşlilik ve Aldatma* (Doktora Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 195.

⁴² Arslan, *a.g.e.*, 215-216.

⁴³ Veysel Şahin, “Romanla Kimlikleşen Bir Yüz: Halide Edib Adivar ve Edebi Yaratımları”, *EFAD: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (2018), 5.

⁴⁴ Veysel Şahin, “*a.g.m.*”, 2011, 1575.

tezahür ettiğini küçük yaştan itibaren gözlemlemiş olan Halide Edib, bu yaşanmışlıklarından hareketle meseleyi kurgu dünyasına taşımıştır.

Sinekli Bakkal'da çok eşlilik meselesi II.Abdülhamid'in Zaptiye Nazırı Selim Paşa'nın konağı çevresinde işlenir. Selim Paşa'nın, kendine benzeyen bir erkek evlat sahibi olma arzusu çok eşliliğe meşru bir gerekçe olarak sunulmaktadır. Sabiha Hanım'ın doğurduğu Hilmi'nin, beklentilerini fiziksel ve düşünsel özellikler bakımından karşılamaması Selim Paşa'yı gizlice ikinci bir evlilik yapmaya sevk eder:

"Sabiha Hanım, on senelik evlilik hayatından sonra başka erkek çocuk doğurmayınca Paşa da gizlice bir buğday tüccarının kızıyla evlendi ve konaktan uzak bir semtte genç karısını yerleştirdi. Fakat ikinci karısı da evvela Hilmi'den de daha çelimsiz bir kız doğurdu, iki sene sonra ölü bir kız daha doğururken kendi de lohusa döşesinde can verdi. İşte bu vak'adan sonra Selim Paşa kayıtsız ve şımarık Sabiha Hanım'ın ne kadar karakter sahibi olduğunu anladı. Kendisi daha içini dökmeye cesaret etmeden kadın, ona evlenmesinden haberdar olduğunu, hattâ oturduğu evi ve küçük kızın adını bile bildiğini söyledi. Hiç sitem etmedi. Yalnız anasız kalan Mihri'yi yanına alıp kendi evlâdı gibi büyültmeyi teklif etti. Paşa, belki ortağı olmak bir kadın için nasıl izzeti nefis yarası ne acı bir kalp faciası olduğunu tahmin edemezdi. Fakat onu hayran eden şey bir kadının iki sene bir sır gibi saklayabilmesi oldu. Ketumiyet, onca, erkeklerde bile az görülen bir faziletti, hele kadınlarda tahayyül etmemişti.

Kendi kendisine hatta gönlüne göre bir erkek çocuk edinmek için bile bir daha karısının üstüne evlenmemeye karar verdi, hem de karısına karşı vaziyeti değişti. Şimdi onun fikirlerini ehemmiyetle dinler ve hatta arada akıl bile danıştığı olurdu."⁴⁵

Bu evlilik, erkek egemen değer yargılarının çok eşliliği meşrulaştırın düşünme biçimlerini yansıtmaktadır. Sabiha Hanım'ın sessiz kabullenışı, hem kadının kaderine rıza gösterme mecburiyetini hem de bu rızanın erkek tarafından fazilet olarak değerlendirilmesini gözler önüne serer. Selim Paşa'nın eşinin duruşuna hayranlık duyması ve ona daha fazla değer

⁴⁵ Halide Edib Adivar, *Sinekli Bakkal*, Can Yayınları, İstanbul 2020, 44.

vermeye başlaması, erkeğin kadın üzerindeki otoritesinin sürmesine rağmen kadının içsel direncinin erkek üzerinde şekillendirici bir etkisinin de olduğunu gösterir.

Sinekli Bakkal'daki Sabiha Hanım, *Mor Salkımlı Ev*'de Mehmet Edib Bey'in ilk eşi olarak bahsedilen "Abla" ile benzerlik gösterir. Sabiha Hanım'ın kumasının çocuğuna sahip çıkması Halide Edib'in Salih Zeki'nin ilk eşinden olan oğlu Malik Zeki'ye bir anne şefkatiyle yaklaşmasıyla ilişkili olarak okunabilir. Bunların yanı sıra kocası başka bir kadınla evlendiğinde evden çekilerek pasif bir tepki veren Havva Hanım'la Sabiha Hanım'ın durum ve tepkileri de benzerdir. Bu kadınların hepsi çok eşliliğe karşı geliştirdikleri tepkiler bakımından birbirlerini andırırlar. Doğrudan bir karşı çıkış sergilemek yerine kırılmalı ve faziletle örülü pasif bir karşı duruşu benimserler. "Abla", yaşadığı çevrede çok eşliliği kabullenmiş görünse de bu durumun yarattığı manevi kırılmayı hissettirir. Suskunluğu, sessizliği ve fedakârlığı ile geleneksel yapı içindeki kadınların durumunu temsil eder. Sabiha Hanım da açık bir isyan yerine, faziletini ve vakarını koruyarak çok eşliliğin dayattığı eşitsizliğe karşı bir tür içsel tepki geliştirir.

Berna Moran, *Sinekli Bakkal*'da Halide Edib'in olay örgüsünü, belirli bir fikri savunmak ve bir tezi dile getirmek amacıyla kurguladığını ifade eder. Halide Edib'in din ve gelenek kavramlarını ele alışı, köklere bağlılığı ve toplumsal sürekliliği önemseyen bir anlayışla şekillenmiştir.⁴⁶ O, dinin korku değil hoşgörü ve sevgi olarak anlaşılmasından yanadır.⁴⁷ Bu yaklaşım, çok eşlilik mağduru kadın karakterlerden Sabiha Hanım'ın durumu özelinde de kendini gösterir. Sabiha Hanım, geleneksel düzenin dayattığı eşitsizliklere doğrudan bir isyan yerine, ahlaki bir duruş ve içsel dirençle karşılık verir. Bu figürün, Halide Edib'in anılarında yer alan Abla ve Havva Hanım gibi gerçek kişiliklerden izler taşıdığı, kadınların kırılmalı ve faziletle örülü sessiz mücadelelerini temsil ettiği söylenebilir.

⁴⁶ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış-1*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, 174-177.

⁴⁷ Veysel Şahin, "a.g.m.", 2011, 1578.

3. Halide Edib'in Anılarında Cariyelik ve Cariyeler

Halide Edib, konakta yaşaması ve babasının sarayla temasları sayesinde harem hayatına içerden şahit olmuştur. Harem ağalarıyla iletişim kurmuş, cariyeleri yakından tanımıştır. Küçük yaşlardan itibaren cariyelerin toplum içindeki rollerini yakından gözlemlediğini anılarında belirtir. *Mor Salkımlı Ev*'de yer alan bir anıda çocukluk döneminde kendisine halayık olduğu şeklinde şakalar yapıldığından bahseder.⁴⁸ Reşe adlı Habeşli halayığının konağa gelişini, toplumun halayıklara yaklaşımını ve halayıkların sadece cinsel ilişki amacıyla var olmadığına dair bakış açısını şu ifadelerle ortaya koyar:

“Yemen’den biri Abla’ya biri bana iki halayık gelmişti. Benimkinin adı Reşe idi. Çok güzeldi. Sekizle on yaşları arasında idi. (...)

Hepimiz çocukluğumuzda yamyam hikâyeleri dinler dururduk. Hususiyetlerinin iki uzun köpek dişi, arkalarında bir kuyruk olduğu söylenirdi. Bu hikâyelere pek inanmamakla beraber, eğildim Reşe’ye baktım. O da gece kandilinin ışığında sinirli sinirli güldü. Beyaz dişlerini parlatan bu gülüş, korkmuş, büzülmüş bir kedi yavrusunun dişlerini göstermesine benziyordu. Nilüfer’e dişlerinin bizimki gibi olduğunu söyledim. O, kuyruğu olup olmadığını da muayene etmemi istedi, ama onu yapamadım. (...)

Sonraları, bana esircilerin onu nasıl çaldıklarını, günlerce Habeş ormanlarında nasıl yürüttüklerini anlattığı zaman, hep o ilk türküsünün anlayamadığım kelimelerindeki gamı ve gussayı sezerdim. (...)

Reşe, Türkçe konuşmaya başladığı zaman, ilk gece odamdaki hislerini bana anlattı, Nilüfer’inkilerden başka değildi. Ona da esircilerin onu Yemen’e getirdikleri zaman, birisi beyazların, bilhassa İstanbulluların Habeşleri yediklerini (söylemiş). Reşe de, herhangi an kesilip yenilmeyi bekliyormuş. Bilhassa Nilüfer’in bir düziye başını yataktan kaldırıp ona baktığını görünce kendi kendine

⁴⁸ Halide Edib Adivar, *Mor Salkımlı Ev*, 54.

'Uyumamı bekliyor, gözümü kaparsam büyüklere haber verecek, gelip beni kesecekler, yiyecekler,' dermiş.⁴⁹

Reşe bu anıda sadece bir köle ya da cinsel bir nesne değildir. Reşe'nin korkuları, travmaları ve dil öğrenme süreci, köleliğin ötesinde onun birey olarak varlık kazanmasına imkân tanıyan unsurlar olarak anıda yer almıştır. Reşe'nin Yemen'den İstanbul'a getirilme süreci anlatılırken yalnızca fiziksel varlığıyla değil aynı zamanda kültürel kimliğiyle de okuyucuya sunulmuştur. Halide Edib, halayıklarının esaretinin onu derinden üzdüğünü ve onların acılarını içselleştirdiğini ifade etmiştir. Mümkün olduğunda halayıklarını azat etmeyi arzulamıştır. Onların kendisiyle eşit koşullarda yaşamaları için çaba göstermiştir, ayrı bir odayı halayığı Reşe'ye temin etmiştir. Eş giyinme hususundaki talebini ailesi karşı çıktığından hemen gerçekleştirememiş ancak kendi evini kurduğunda eş giyindirme sözünü de yerine getirmiştir. Sonunda azat kağıdı yazarak Reşe'yi azat etmiştir.⁵⁰

Halide Edib'in anılarında haremın diline ve sosyal yapısına dair de önemli bilgiler verilir. Harem ile selamlık arasındaki sınırlardan söz edilir. Bu iki alan arasında dilsel bir ayrım yapılması, sınıfsal ilişkilerin iç yüzünü yansıtır. Haremdeyken halayıklara "Kalfa Hanım" gibi saygılı ve resmi hitaplar kullanılırken selamlığa geçildiğinde dil, daha gayri resmi ve sert bir hale gelir. Halide Edib, selamlıkta kullanılan kaba dilin, halayıklara yönelik gerçek muameleyi yansıttığını; haremdeki nazik terimlerinse yapmacık bir incelikten ibaret olduğunu düşünmektedir.⁵¹

4. *Sinekli Bakkal'da Cariye Meselesi*

Sinekli Bakkal'da kadın meselesi önemli bir yere sahiptir. Selim Paşa konağındaki ve çevresindeki kadınların yaşantıları üzerinden mesele ele alınır. Halide Edib, kadının siyasî, sosyal ve kültürel değerler açısından ataerkil yaşam içindeki yerini sorgular.⁵² Cariyelerin içsel dünyaları ve toplumsal hayattaki konumları da bu romanda çok yönlü olarak işlenir. Halide Edib, küçük yaşlardan itibaren cariyelerin, yaşadığı zorlukları

⁴⁹ Halide Edib Adivar, *Mor Salkımlı Ev*, 94-95.

⁵⁰ Halide Edib Adivar, *Mor Salkımlı Ev*, 95.

⁵¹ Halide Edib Adivar, *Mor Salkımlı Ev*, 23.

⁵² Veysel Şahin, *Bilge Kadının Aynadaki Yüzü*, 349.

gözlemlemiş oluşu bunda etkili olmuştur. *Sinekli Bakkal*'daki cariyе figürleri Dürnev ve Kanarya'nın hayata tutunma çabalarının ve statü arayışlarının, Reşe başta olmak üzere Halide Edib'in kişisel hayatında tanıdığı cariyelerin yaşadıklarıyla ilişki olduğu muhakkaktır. Halayığı Reşe'yle olan ilişkileri romandaki cariyе figürlerinin sunumunu ve kurgudaki yerlerini şekillendirmiştir. Romandaki halayıklar sadece hizmet sunan, cinselliğinden faydalanılan kadınlar değildir. Onların iç dünyaları, toplumsal konumları ve konak içi güç dengelerindeki yerleri derinlemesine yansıtılmıştır. Bazı kadınların esareti kanıksamış olmasının yanlışlığı da İkbâl Hanım'la Rabia arasındaki diyaloglarda işlenmiştir.

Dürnev, romanda dikkati çeken ilk cariyе figürüdür. Onun yaşadıkları, cariyе kökenli bir kadının iç dünyası ve konak içindeki güç dengeleri açısından incelenebilir. Sabiha Hanım ve gelini Dürnev arasındaki sosyal çatışma, cariyelik statüsünden hanımlığa geçişin zorlu bir süreç olduğunu ortaya koyar. Sabiha Hanım, Dürnev'i küçük yaşta almış, eğitmiş ve oğlu Hilmi'yle evlendirmiştir. Sabiha Hanım'ın sağlık sorunları nedeniyle konaktaki hakimiyetini kaybetmesiyle konaktaki güç dinamiklerinde bir değişim ortaya çıkar. Sabiha Hanım, konak içindeki ve gelini üzerindeki otoritesini yeniden tesis etmeye çalışır. Kanarya'yı satın alarak onu Dürnev'e karşı bir tehdit unsuru olarak kullanmayı planlar. Kanarya, Sabiha Hanım'a göre bir amaç doğrultusunda kullanılacak ve sonrasında saraya hediye edilecek bir oyuncaktan başka bir şey değildir. Dürnev'in de Kanarya'nın da insani yönü Sabiha Hanım tarafından göz ardı edilir. Sabiha Hanım, konumunu güçlendirmek amacıyla cariyeleri araçsallaştırarak kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktadır. Ancak Dürnev, Sabiha Hanım'ın planını bozar. Kanarya ile dostluk kurar, onu kendi tarafına çeker. Dürnev, Sabiha Hanım'ı zayıflatıp kendi pozisyonunu güçlendirmeye çalışırken onun hem fiziksel hem de toplumsal konumunu sorgular:

“Rabia'nın konağa geldiği sıralarda, Sabiha Hanım'ın yeni bir üzüntüsü daha vardı; gelini Dürnev ile için için devam eden ve galibiyetin ne tarafta kalacağı tahmin edilemeyen bir mücadele. (...)

Sabiha Hanım geline haddini bildirmek için müessir bir çare düşündü. Kanarya isminde sarışın, güzel bir Çerkes kızı satın aldı. Zâhiren kıza oyun dersi veriliyor ve Abdülhamid'in kadınlarından birine hediye edileceği söyleniyordu. Hakikatte bu, gelini tehditten

başka bir şey değildi. Halbuki, evvelâ Dürnev, ihtiyar kadının beklemediği bir yoldan, mukabil taarruz geçti. Kanarya'nın can dostu oldu, mûsikî ve oyun dersleriyle alâkadar oldu, ve mütemadiyen Saray'a gidecek kızın oyununu ve tavrını teftiş için kendisine dâima müşfik ve müsaadekâr davranan kayınbabasını odasına davete başladı."⁵³

Bu bölümde dikkati çeken nokta Dürnev'in cinsel, etnik ve sınıfsal dışlanmışlığına karşın konak içindeki güç ilişkilerini manipüle etme yeteneği sergilemesidir. Yani bir birey olduğunu ortaya koymasındır. Cariye kökenli olması, onu başlangıçta ikincil bir konuma itmiş olsa da Dürnev; gelişen koşullar ve kişisel stratejiler sayesinde güç dengelerinde belirleyici bir kişi haline gelmiştir. Cariyelerin yalnızca edilgen ve ikincil konumda kişiler olmadığını aksine güçlü stratejik kapasiteye sahip bireyler olduklarını göstermiştir.

Kanarya, romanda dikkat çeken bir diğer cariye figürüdür. Onun yaşantısı çevresinde de cariyelerin eğitimleri ve sınıfsal yükseliş çabalarıyla toplumsal hayatta nasıl yer aldıkları gösterilir. Kanarya gerek cariye olarak girdiği konakta ve gerekse hediye edildiği sarayda birey olarak var olmayı başarır. Bir nesne olarak konumlandırılmayı kabul etmez, kendi iradesini ortaya koyar. Rabia'nın gözünden yapılan ilk sunumunda Kanarya, dış güzelliğine dikkat çekilerek nitelenir:

"Hemen Rabia'nın gözleri bu kıza dikildi... Boy uzun, omuzlar geniş, kalçalar bir erkek çocuk gibi dar, ten ipek gibi yumuşak ve beyaz, gözler iki büyük mavi mine çiçeği gibi... Arkasında dümdüz penbe bir entari, belinde gümüş bir kemer vardı. Halayıklar arasında bir o, başını bağlamamıştı. Sarı saçlarını bir örgü örmüş, ucuna penbe bir kurdele bağlamış, arkasına salıvermişti. Rabia'nın âdetâ ağzı hayretten açık, bu latif mahlûku seyrediyordu. (...) Bu kız Kanarya idi."⁵⁴

Sabiha Hanım, gelinine karşı denge unsuru olmaktan başka bir anlam yüklemeyişi Kanarya'yı planları doğrultusunda kullanamayacağını anlar. Zira oğlu Hilmi; Dürnev'i de Kanarya'yı da cinsellikleri dışında bir vasıfları olmadığı gerekçesiyle istememektedir. Hatta Dürnev'le birlikte hareket

⁵³ Halide Edib Adivar, *Sinekli Bakkal*, 29-30.

⁵⁴ Halide Edib Adivar, *Sinekli Bakkal*, 34.

ederek Kanarya'nın Selim Paşa'yla yakınlaşmasına destek olacağını söyler. Kanarya da kendisine biçilen edilgen rolün dışına çıkarak Selim Paşa'yla yakınlaşmıştır. Bunun üzerine Sabiha Hanım, Kanarya'yı bir an önce saraya hediye etmeye çalışır. Selim Paşa, Kanarya'nın saraya gönderileceğini yani altın kafese yerleştirileceğini ve konağında artık şarkı söyleyemeyeceğini anlar. Kanarya'nın sarayda altın kafeste tutulmak üzere verileceği ifadesi onun cariyeye kimliğini pekiştiren bir söylemdir. Onun fiziksel hapsinin yanı sıra ruhsal özgürlüğünün de sınırlanacağına işaret eder. Buradaki altın kafes metaforu, onu her yönüyle bir mülke dönüştürme arzusunu yansıtsa da Kanarya'nın iç dünyasında özgürleşmeye dair arzular belirginleşmeye başlar. Bu özgürleşme, ilk etapta yalnızca düşünsel boyuttadır. Ancak Kanarya'nın saraydaki hayatını ve kimliğini yeniden şekillendirme isteği giderek güçlenir. Rabia ile aralarında bir dostluk kurulmuş olan Kanarya, saraya gittiğinde de iletişimlerinin kopmamasını ister:

“Rabia odadan çıkarken ikisi birden arkasından seslendi, geri çağırıldı. Kanarya minderinin köşesinde ona bir yer açmıştı. Genç Çerkes'in başı gizli bir zilletle, ağır bir kahırla eğilmiş, sesi kısılmış, gözlerinden yanaklarına damla damla yaşlar dökülüyordu. Bununla beraber, dudaklarıyla tebessüm etmeye muvaffak oldu.

— Gelecek hafta karşı karşıya yemek yiyemeyeceğiz Rabia, fakat ben bir Saray'a yerleşince seni davet edeceğim, diyordu.”⁵⁵

Kanarya'nın saraya takdim merasimi de Rabia'nın bakış açısından verilir. Kanarya, saraya adeta bir mal gibi sunulmaktadır. Onun kimliğinin ve bireyselliğinin yok sayıldığı bu sunumda Kanarya, çevresindeki kişiler tarafından büyük ölçüde nesneleştirilmiştir. Değeri, onun fiziksel varlığından ve dış görünüşünden ibarettir. Kanarya'nın sarayda, insani bir konumda değil de adeta dekoratif bir öge olarak konumlandırılır. Saraya ahalisince Kanarya'nın sadece dansı, şarkıları ve fiziksel güzelliğiyle ilgilenilmesi; bireysel kimliğinden çok bir nesne olarak değerlendirildiğinin göstergeleridir. Rabia ise Kanarya'nın insani yanını görmektedir. Onunla göz teması kurarak onun sadece vücuduyla değil ruhuyla da varlık sahibi olduğuna işaret eder:

“Saz, bir oyun havası tutturunca Kanarya odaya atıldı. Gül renginde şalvar, dar bir mor kadife yelek ve şalvarının renginde

⁵⁵ Halide Edib Adivar, *Sinekli Bakkal*, 50.

terlikler giyiyordu. Şalvarının ve yeleğinin üstü altın, gümüş pulla işlenmişti. Tül gömleğinin uzun kolları, geniş yenleri iki kanat gibi dalgalanıyor, arkasına dökülen yaldızlı saçları avizenin altında ipek bir şala benziyordu. Hemen parmaklarında küçük sarı zilleri şaklatmaya başladı, sonra sıçradı, döndü, mûsikî bir rüzgâr ve onun bacakları, kolları, boynu birer sazmış gibi titredi, eğildi, doğruldu. Vücudu bütün bu hareket içinde garip bir diklik muhafaza ediyordu.

Dans, saz, söz hepsi nihayet buldu ve saraylılar gittiler. En önde Kadın Efendi, en arkada Kanarya yürüyordu. Rengârenk feraceler üstünde beyaz yaşmaklar, yaşmakların arasından bakan sürme çerçeveli mavi, yeşil, ela gözler... ısıltıları Rabia'ya insandan başka bir mahlûkmuş gibi geldi. Kanarya'nın mavi gözleri ona son selâmını gönderdi.”⁵⁶

Kanarya, sarayda da bir nesne olarak konumlandırılmayı kabul etmez. Bireysel kimliğini inşa etmeye çalışan bir figür olma yolunda ilerler. Saray çevresindeki ilişkileriyle güç kazanma çabası, onun cariyeye kimliğinden sıyrılarak kendi iradesini ortaya koyabilen bir birey olma yolunda attığı adımların temelini oluşturur. Başlangıçta, sarayın ve toplumun dayattığı sınırlar içinde hareket etmek zorunda kalan Kanarya, zamanla duygusal ve fiziksel olarak kendi varlığını daha belirgin şekilde ortaya koyar. Bu bireyleşme süreci, onun içsel dünyasında başladığı gibi, dış dünyada da ifadesini bulur. Kanarya, zekâsı ve kurduğu stratejik ilişkileriyle dikkati çeker. Başlangıçta, sarayda sadece bir cariyeye olarak yer alırken, zamanla saraylılar arasında kendine önemli bir yer edinir:

“Bizim Efendi için Saray birbirine girer, zavallı çocuğa hiç rahat huzur vermezlerdi. Bir onu rahat bırakan ben oldum. Biraz da muhafızı gibiydim. Dişi mahlûkatın şerrinden muhafaza eden bir ordu gibiydim. Hah, hah, hah... Kızlar benim kıskançlığımdan Efendi'ye sokulamadıklarını zannediyorlar, halbuki...”⁵⁷

Kanarya'nın saraydaki statü kazanma süreci fiziksel çekiciliğiyle değil aksine zekâsı ve stratejik tavrıyla şekillenmiştir. Nejad Efendi'ye karşı gösterdiği stratejik yaklaşım, onun sarayda bir birey olarak kabul edilmesinin önünü açmıştır. Bu strateji, Kanarya'nın toplumsal normlar ve

⁵⁶ Halide Edib Adıvar, *Sinekli Bakkal*, 50.

⁵⁷ Halide Edib Adıvar, *Sinekli Bakkal*, 210-211.

sınıfsal engelleri aşarak daha yüksek bir sosyal konuma ulaşmasını sağlamıştır. Kanarya cariyeye kimliğinden sıyrılarak, kendi sesini bulmuş ve saraydaki yerini bir birey olarak sağlamlaştırmıştır. Rabia'yla sarayda yeniden karşılaştığında, bu varoluş sürecine dair hissettiklerini ifade eder. O artık sarayın önemli bir figürüdür:

“— Biz eski kapı yoldaşınız. Bir zamanlar hep aynı sofrada yemek yedik. Değil mi Rabia? Sen o zaman bu kadar meşhur değildin, henüz efendilerin sofrasına oturamıyordun. İkimiz de kâhya kadınla yerdik değil mi? Ne tuhaf, bu kadar sene sonra gene bir sofa başında birleşmek.”⁵⁸

Bu alıntı, Kanarya'nın bireyleşme sürecindeki dönüşümünü ve geçmişle olan bağını sorgulayan önemli bir dönüm noktasını yansıtır. Rabia ile Kanarya arasındaki bu diyalog, geçmişte paylaşılan deneyimlerin, özellikle de alt sınıflardan gelen iki kadının ortak sofralarındaki simgesel anlamını hatırlatmaktadır. Kanarya, Rabia'ya dönerek, geçmişte birlikte sofralarda bulundukları zamanı hatırlatırken, o dönemin toplumsal statü farklarını ve bu farkların getirdiği sınıfsal konumları ima eder. Kanarya geçmişteki durumu anarken şimdiki toplumsal konumunu bir tür üstünlük olarak görür. Artık sarayda hanım olarak konumlanmış bir figürdür. Kanarya'nın bireyleşme süreci, yalnızca içsel bir değişim değildir aynı zamanda toplumsal sınıf farklarının aşılmasını da simgeler.

İkinci Mabeynci'nin annesi İkbâl Hanım, romanda yer alan cariyeye kökenli bir diğer kadındır. Rabia ile İkbâl Hanım arasında geçen diyalog üzerinden cariyelik eleştirisi yapılır:

“— Esaret çok çirkin şey... Bir anayı evlâdından koparır gibi ayırmak... Bu ne zulüm!

Rabia'nın sesi heyecanından titredi, fakat ihtiyar süt ninenin sesi sakin.

Yalnız belirsiz bir itiraz var. Rabia'nın eski bir âdete isyanına itiraz. Âdetler birer nas... Onlar kaza ve kaderin eli gibi.

— Çerkesler kızlarını satarlar, efem...”⁵⁹

⁵⁸ Halide Edib Adıvar, *Sinekli Bakkal*, 208.

⁵⁹ Halide Edib Adıvar, *Sinekli Bakkal*, 327.

İkbal Hanım cariyeler olarak satın alınmasını, evladından ayrılmakla sonuçlanmış olsa dahi tercih edilmiş olmasını gururla anlatmaktadır. Onun bu ifadeleri Çerkes kadınları arasında cariyeliğin ne denli kanıksanmış olduğunu göstermektedir. İkbal Hanım'ın hikâyesini dinleyene kadar Rabia'ya da günlük bir vaka gibi gelen esaret o dakika çok feci görünmüştür. Rabia, İkbal Hanım'ın başından geçen hazin hikâyeyi dinledikten sonra cariyeliğe, insan alıp satılmasına açıkça itiraz edince İkbal Hanım ona karşı çıkmış, içinde olduğu durumun gayet tabi olduğunu ifade etmiştir.

S o n u ç

Halide Edib Adıvar'ın hayatında ve düşünce dünyasında çok eşlilik meselesinin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Onun çok eşliliğe dair tutumu, kişisel deneyimleri ve gözlemleriyle doğrudan ilişkilidir. Çocukluk döneminde babasının çok eşi evliliklerinden edindiği izlenimler ve çevresindeki diğer çok eşlilik örnekleri, Halide Edib'in bu konudaki farkındalığını şekillendirmiştir. Ayrıca, ilk eşi Salih Zeki Bey'den çok eşlilik talebi nedeniyle boşanması, yazarın çok eşliliğe somut bir tepkisidir. Kıskançlık, rekabet, huzursuzluk ve aidiyetsizlik gibi durumlara yol açan çok eşliliği felaket olarak gördüğünü anılarında belirtmiştir. Çok eşliliğe taassup derecesinde karşıdır. Metres ilişkisini çok eşliliğe göre daha kabul edilebilir bir durum olarak görür. *Sinekli Bakkal*'daki Sabiha Hanım'ın çok eşlilik karşısındaki tutumunun Halide Edib'in biyografisinden izler taşıdığı görülmüştür. Sabiha Hanım ayrıca Halide Edib'in babasının ilk eşi Abla ile konak çevresinden tanıdığı Havva Hanım'la da benzer özellikler göstermektedir. Bu benzerlikler biyografi ve roman arasındaki ilişkiyi açık şekilde ortaya koymaktadır.

Halide Edib, çocukluk döneminden itibaren cariyelerin yaşadığı zorluklara tanıklık etmiş, özellikle Reşe adındaki cariyesiyle kurduğu kişisel bağ aracılığıyla bu kadınların iç dünyalarına ve toplumsal konumlarına dair derin bir farkındalık geliştirmiştir. Bu bireysel deneyim, yazarın otobiyografik anılarında yer bulduğu gibi *Sinekli Bakkal* romanındaki cariyeler karakterlerin kurgulanışına da önemli ölçüde yön vermiştir. Reşe'nin korkuları, travmaları ve kimlik mücadelesi, romanın cariyeler figürleri olan Kanarya ve Dürnev gibi karakterlerin bireyselleşme süreçlerinin de temel referans noktalarından biri olarak öne çıkmıştır. Halide Edib, cariyeleri yalnızca edilgen ve boyun eğen figürler olarak değil, stratejik davranarak

toplumsal koşullar içinde güç kazanabilen bireyler olarak ele almıştır. Bu yaklaşım, onun cinsiyet ve sınıf meselelerine yönelik duyarlılığıyla da ilişkilidir. İkbâl Hanım karakteri üzerinden esaretin adeta bir doğa yasası gibi içselleştirilmesine karşı, Rabia'nın söylemleri aracılığıyla getirilen eleştiri, romanda cariyeliğin sorgulanmasının bir diğer örneği olmuştur.

KAYNAKÇA

- ADIVAR, Halide Edib, *Mor Salkımlı Ev*, Can Yayınları, İstanbul 2014.
- ADIVAR, Halide Edib, *Sinekli Bakkal*, Can Yayınları, İstanbul 2020.
- ADIVAR, Halide Edib, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Can Yayınları, İstanbul 2014.
- ALİ, Kevser Kâmil - Ögüt, Salim, "Çok Evlilik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. VIII, Ankara 1993.
- ALPASLAN, G. Gonca Gökalp, "Mor Salkımlı Ev'de Yazarın Bilinci", *Türkbilig*, 30, Ankara 2015, 115-128.
- ARGUNŞAH, Hülya, "Millî Edebiyat", *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı (1839–2000)*, (Editör: Ramazan Korkmaz), Grafiker Yayınları, Ankara 2009, 183-236.
- ARSLAN, Çetin, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Türk Romanında Çok Eşlilik ve Aldatma*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize 2018.
- AYDIN, Mehmet Âkif – Hamidullah, Muhammed, "Köle", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXVI, Ankara 2002.
- DÜZBAKAR, Ömer, "Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 Yılları Arasında Bursa Örneği", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 23, Ankara 2008, 84-100.
- ENGİNÜN, İnci, *Halide Edib Adivar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- ENGİNÜN İnci, "Halide Edib Adivar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. I, Ankara 1988.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, "Türk Aile Sosyolojisi", *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 11(3-4), İstanbul 2011, 252-282.
- GÖKÇE, Birsan, "Evlilik Kurumu ve Aile Yapısı ile İlişkileri", *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara 1991, 2, 510-513.
- İŞİN, Ekrem, "Tanzimat Ailesi ve Modern Adab-ı Muaşeret", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Derleyenler: Mehmet Seyitdanlıoğlu ve Halil İnalçık), Phoenix Yayınevi, Ankara 2006, s. 387-400.
- KAVUNCU, Mualla, "Osmanlılarda Aile ve Kadın", *Dini Araştırmalar* 1/4, Ankara 1999, 143-168.

- MANDALOĞLU, Mehmet, "İslamiyet'ten Önce Türklerde Aile Hukuku", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 33, Konya 2016, 133-159.
- MADEN, Ahmet, "Evlenme ve Evlenme Şekilleri Türk Aile Şekilleri", *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara 1991, II, 493-508.
- MORAN, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış-1*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- MORAN, Berna, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- NARLI, Mehmet, "Otobiyografi ve Roman - Otobiyografik Roman", *Journal of Turkish Studies* 4/1-I, Ankara 2009, 901-909.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü-2*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1977.
- SÂFİ, İhsan & Arslan, Çetin., "Mehmet Vecihi Efendi'nin Romanlarında Çok Eşlilik", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, Rize 2018, 135-151.
- STEVIĆ, Philip, *Roman Teorisi* (Çev. S. Kantarcioğlu), Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- ŞAHİN, Veysel, "Romanla Kimlikleşen Bir Yüz: Halide Edib Adıvar ve Edebi Yaratımları", *EFAD: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 1/1, Karaman 2018, 1-8.
- ŞAHİN, Veysel, "Kimlikel Değerlerin Çatıştığı Mekân: 'Sinekli Bakkal' Romanında Yapı ve İzlek", *Journal of Turkish Studies*, 6/3, Ankara 2011, 1549-1580.
- ŞAHİN, Veysel, *Bilge Kadının Aynadaki Yüzü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2022.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Sosyoloji Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969.
- YAKUT, Esra, "Eski Türklerde Hukuk", *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 1/3, Eskişehir 2002, 401-426.